
ГЕРАСИМОВИЧ М.В.,
викладач, Оптико-механічний
коледж Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

ТОЛЕРАНТНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ КОМУНІКАЦІЙ МОВЦЯ ТА ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ

У статті визначено толерантне спілкування як ефективний засіб здійснення комунікацій мовця та вплив на особистість; з-поміж специфічних рис толерантного діалогу виокремлено ментально-психологічні параметри взаємин комунікантів; відзначено доброзичливу, гармонійну атмосферу мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: діалог, толерантність, толерантне спілкування, комунікативна інтенція, комунікація.

В статье определено толерантное общение как эффективное средство осуществления коммуникаций говорящего и влияние на личность; среди специфических черт толерантного диалога выделены ментально-психологические параметры взаимоотношений коммуникантов; отмечено доброжелательную, гармоничную атмосферу речевой деятельности.

Ключевые слова: диалог, толерантность, толерантное общение, коммуникативная интенция, коммуникация.

In the article the author defines tolerant intercourse as effective means of communication of a speaker and its impact on a personality. The psychological parameters of speakers' interrelation are distinguished among specific features of a tolerant dialogue. She also defines friendly, harmonious atmosphere of talking.

Key words: dialogue, tolerance, tolerant communication, communicative intention, communication.

Загальновідомо, що проблема терпимого ставлення до людей іншої національності, культури, віросповідання, цінностей та поглядів не втрачає своєї актуальності й сьогодні. У наш час мають місце прояви агресії, недоброзичливості, озлобленості як до представників інших націй, так і людей однієї нації, один до одного. Такі явища поширені й у студентському середовищі, проникають у сім'ю та вищі навчальні заклади. Процес пошуку ефективних механізмів виховання в дусі толерантності потребує активізації.

Термін «толератність» має багато визначень і є своєрідним синонімом «терпимості». Виходячи із самого поняття «толератність», можна констатувати, що це є активна моральна позиція та психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища. Основою толерантності є визнання права на відмінність.

Процеси глобалізації вивели проблему толерантності й толерантного спілкування на одне з провідних місць у переліку важливих для подальшого розвитку людства питань. Цій проблемі належить пріоритет у розвитку ідей толерантності.

Актуалізує зазначену тему значний доробок, що його демонструють у своїх дослідженнях у царині комунікативного синтаксису М.Бахтін, І.Сусов, О. Почепцов, Ф. Бацевич, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Т. Радзівська, О. Селіванова та інші. Але й сьогодні варто говорити про відсутність ґрунтовних наукових

робіт, які б відображали опис комунікативного процесу та визначали категорійний апарат, що здійснює вплив на розгортання і перебіг мовленнєвої діяльності, диференціювали мовленнєві стратегії й тактики, детерміновані рамками жанру чи контексту спілкування, репрезентували чітку систему синтаксичних засобів мовця.

Інтерес до цих актуальних питань обумовлений загальним спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення динамічності синтаксичної системи. Як зазначає Ф.Бацевич, «вивищення людини в процесі спілкування, розгляд мовних явищ як невіддільної й органічної складової людського розуму, взаємопов'язаної з іншими когнітивними, психічними, вольовими структурами і процесами» [1, с. 5].

Серед провідних факторів, що формують інтерактивний процес, виокремлюють комунікативну інтенцію, що являє собою фундаментальну властивість будь-якого мовленнєвого витвору. У мовознавчих дослідженнях не існує єдиного та універсального тлумачення цього терміна. Так, наприклад, у першому випадку інтенція є «превербальним та осмисленим наміром мовця», що формує стратегічну програму мовлення, мотивує мовленнєвий акт. А у другому — це комунікативна потреба суб'єкта комунікації, яка орієнтована на повідомлення певної інформації, запит, спонукання, ініціювання контакту чи його активізацію, висловлення побажань, застережень, рекомендацій тощо [1; 2]. Розуміння інтенції як синтаксичної категорії виявляє комуні-

кативне спрямування мовленнєвого процесу, позицію мовця, що знаходить своє вираження в модально-інтенційних висловленнях — реченнях, нечленованих комунікатах, текстах, у різних жанрових презентаціях (діалогічних чи монологічних, толерантних чи конфліктних).

Задля досягнення комунікативної мети та успішності мовленнєвої діяльності адресант чітко окреслює спосіб вираження комунікативних інтенцій. М. Бахтін пов'язує використання мовцем певного жанру (інформативного, етикетного, імперативного чи експресивного; від жанрів високих, строго офіційних до форм фамільярних, інтимних) із взаєминами між адресантом та адресатом [3, с. 292]. Цей позалінгвальний чинник може детермінувати тональність мовленнєвого процесу: доброзичливу чи погрозливу, щирі, довірливу чи образливу, яка здатна відтворюватися як унісонне чи дисонансне, кооперативне чи конфліктне, толерантне чи інвективне спілкування.

Мета дослідження — розглянути специфіку толерантного спілкування як одного з ефективних засобів здійснення комунікацій мовця, що впливає на особистість; дослідити проблему виховання толерантного спілкування в суспільстві.

У світі толерантне спілкування відіграє важливу роль, зважаючи передусім на соціальний контекст. Багато актуальних етнічних, політичних, економічних релігійних, геополітичних, екологічних питань потребують відповідального та зваженого вивчення. У політологічному енциклопедичному словнику толерантність розглядають як різновид взаємодії та позитивних взаємовідносин, поряд з повагою та співробітництвом між соціальними групами, державами, політичними партіями [4, с. 352]. Це дослідження пов'язане з проблематикою комунікативної толерантності, яка виявляється на рівні взаємин між мовцями у їхньому процесі мовленнєвої діяльності.

Побудована на принципах толерантності мовленнєва діяльність репрезентує *комунікативну стратегію кооперації та гармонії: суб'єкти комунікації здійснюють відкритий діалог, взаємні рольові та поведінкові очікування виражають доброзичливу та позитивну тональність у спілкуванні*. Як зазначає О. Яшенкова, кооперативними вважають стратегії ввічливості, щирості, довіри, близькості, співпраці, компромісу, які ефективно сприяють організації мовленнєвої взаємодії [5, с. 161]. Якщо спілкування не сприяє вияву позитивних емоцій суб'єктів мовлення (хтось із комунікантів *Уперлась як свиня. Гойкає як на вола*), то комунікативна подія покликана регулюватися стратегіями конфронтації, що свідчить передусім про несумісність поглядів, позицій тих, хто здійснює комунікацію (*Як кішка з собакою*). Доречно було б навести слова давньогрецького філософа-стоїка Епіктета: «Того, хто кращий за тебе, належить вислухати і йому покоритись, того, хто гірший за тебе - не слухай, а з рівним тобі погодься».

Мовленнєвою формою реалізації толерантності виступає діалог як синтаксична структура, що демонструє картину соціальної та комунікативної взаємодії двох особистостей. Визначає діалогічну інтенцію як домінанту в сутності толерантності В. Малахов та вказує на неминучість взаємозв'язку толерантності та спілкування [7, с. 139].

Комунікативна толерантність передбачає тісний зв'язок з ментальністю народу, культурою поведінки та спілкування самого мовця. І. Стернін тлумачить толерантність як позитивну моральну якість людини, яка полягає у ментальній настанові на терпимість до думок та переконань, форм поведінки іншої людини [8, с. 324].

Н. Формановська толерантність пов'язує з явищами індивідуальної психіки та особливостями культури спілкування соціуму [9, с. 339], а тому розглядає цей концепт поряд з ввічливістю та етикетом народу. Так, україн-

цям властиві шанобливе ставлення до співрозмовника, балакучість, емоційність мовлення та щирість, а разом з тим і почуття власної гідності, намагання заволодіти мовленнєвою ситуацією, зробити свій внесок у її розвиток. С. Богдан говорить, що для мовного етикету українського народу характерною є ввічливість, міру вияву якої передають такі слова, як гrechність, чемність, шанобливість, обхидливість, приязнь, люб'язність, шляхетність («Українська шляхетність — від Роду») [10, с. 31].

Толерантна настанова комунікативного процесу покликана передбачати поважне ставлення до іншої особи як до рівноправної, терпимість, стримуване почуття до її зовнішності, стилю життя і поведінки, манери спілкування. Такі концепти закріплені у Божих заповідях, пареміології, наприклад: *«Люби свого ближнього, як себе самого»*, *«Шануй людей, то й тебе пошанують»*. Концептуальні засади толерантності можуть формувати доброго, спокійного, неконфліктного співрозмовника, який власною поведінкою сприятиме втіленню інтенцій мовця (*Хто живе тихо, не знає про лихо, їй кажи — овес, а вона каже — гречка; нехай буде гречка, аби не суперечка*). Безумовно, не варто ототожнювати толерантність із безпринципністю, надмірною поступливістю, бо *Тихого та смиренного й кури клюють*. На думку І. Борисової, комунікативну координацію мовленнєвої поведінки учасників діалогу можна розуміти як характеристику узгодженості їх мовленнєвих вчинків в інтеракції. Це може спостерігатися в солідарності комунікативних намірів, унісонній тональності спілкування, симетричній комунікативній активності та ефективності спілкування [12, с. 366-367]. Слід зауважити, що до процесу спілкування входять комуніканти різного віку, соціального положення, яким притаманні різні морально-духовні цінності, і які мають неоднаковий культурний рівень, а тому уникнути конфліктності, агресивності, негатив-

ної поведінки суб'єктів спілкування видається неможливим.

Ефективність та результативність толерантного спілкування залежать від *конвенціональних характеристик комунікантів*: адресант повинен створити відповідну атмосферу і тональність спілкування, вибудувати у відповідності до логіки стратегію мовлення, коректно та правильно висловлюватися для того, щоб не лише бути почутим, а і зрозумілим; адресат повинен, не перебиваючи, вислухати свого адресанта, подавати своєрідні сигнали уваги і розуміння також за допомогою і невербальних засобів, таких як доброзичлива посмішка, кивки головою. За словами В. Скуратівського, реалізація певного комунікативного завдання залежить від «тону розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримувати тему. Ввічливість, уважність і чемність — основна вимога мовного етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови вираш обопільний» [13, с. 94]. Діяльність суб'єктів словесної комунікації повинна спрямовуватися на те, щоб кожен з них мав змогу реалізувати свої комунікативні прагнення.

Слід акцентувати увагу на тому, що діапазон семантики мовленнєвих інтенцій, враховуючи умови толерантного спілкування, може бути різним: потреба передати інформацію та передбачити її сприйняття співрозмовником (**інформативна інтенція**); запитати про те, що, на думку адресанта, відомо адресату і він зможе відповісти на питання (**питальна інтенція**); висловити прохання, ввічливо запросити (**спонукальна інтенція**); експлікувати своє бажання чи побажання (**оптативна інтенція**); налагодити контакт, подякувати, привітатися, вибачитися, попроситися, сказати комплімент (**інтерактивна інтенція**) тощо.

Спонукальні висловлення можуть виражати різні мовленнєві дії: наказ, вимогу, заборону, заклик, застереження, пораду, побажання, за-

прошення, умовляння та рекомендації. Функціонально-семантичний діапазон інтенцій волевиявлення є достатньо широким, однак цілком логічною виглядає диференціація таких конструкцій на категоричні (імперативні, емоційно-експресивні) та некатегоричні (ввічливі, етикетні) висловлення. Так, з одного боку, наказ як одна з категоричних форм спонукування, спрямована на виконання певної дії співрозмовника, а з другого — ввічливе прохання, порада, пропозиція, запрошення, які спрямовуються на комунікативну координацію між співрозмовниками і відображають толерантне спілкування.

Мовленнєвий акт ввічливого прохання вирізняється з-поміж інших використанням висловлювань (будь ласка, прошу, благаю), звертальних форм, етикетних суб'єктивно-модальних синтаксем, наприклад: — *Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твоїй чути і ніжність твою берегти* (А. Малишко). — *Благословенний будь, мій рідний краю!* (Д. Павличко). — *Будьте ж ласкаві, просимо вас якнайпокорніше, доглядайте наших дітей.* (І. Нечуй-Левицький).

Комунікативний акт поради передає перформативну дію мовця (його пораду) і дію, до якої мовець спонукає адресата, наприклад: — *Учителю! Навчайте нас життю — своїх дітей своєї батьківщини* (М. Сингаївський). Особливість поради полягає в тому, що виконання пропонованої дії важливе насамперед для співрозмовника. Така дія для нього, з позицій мовця, є корисною та необхідною, наприклад: — *Гетьмане! Прийшло мені в голову ще й отаке: не половинь нашої сотні. Пошли нашу сотню чатувати Дністер і степ, а військо у курені нехай поперевають на собі татари й китайчуки, бо всі вони і виспані, і здорові, а ми не дуже!* — *Добре, Якове! Ох як добре!* (М. Вінграновський).

Толерантний діалог відтворює висловлення, у яких мовець здійснює побажання. Такі синтаксичні конструкції спрямовані на вираження позитивних,

ввічливих побажань, привітань, віншувань, благословення: — *На щастя, на здоров'я! Роди, Боже, жито-пшеницю і всяку пашиницю. Будьте здорові! З Новим роком та з Василем* (В.Скуратівський). — *Сядь же у нас та посидь, щоб усе добре садилося: кури, гуси, качки, рої та старости!* (В.Скуратівський).

Доброзичливість українців відома здавна, проте в окремих мовленнєвих актах побажальні інтенції мають негативне емоційно-оцінне спрямування і сигналізують про дисбаланс взаємин між співрозмовниками (прокляття, заклинання), наприклад: — *Бодай же ти, невістко, тополею стала!* (*Усна народна творчість*). — *Будь же ти тричі проклята на весь світ* (І. Нечуй-Левицький).

Вербальне вираження інтерактивної інтенції побудоване з урахуванням категорії ввічливості. Певні сформовані стереотипи спілкування знаходять свою реалізацію у формах привітання, прощання, вибачення, подяки тощо. — *Як ся маєш?* — *Хвалити бога* (М. Стельмах). — *Як то ви живете-поживаєте?* (Марко Вовчок). — *Дякую вам з душі, з серця!* (Марко Вовчок). Етикетні вирази мають прагматичний характер оскільки встановлюють мікроклімат спілкування, увиразнюють тональність, створюють належні передумови для успішного вирішення комунікативного завдання, наприклад: — *Поздоровляю вас з Великим понеділком* (І.Нечуй-Левицький) — *Дай, Боже, здоров'я! Сідайте, кумо, за гостя будете* (М. Коцюбинський).

Комунікативна толерантність виступає передумовою успішного процесу спілкування, закріплена в ментальності українського народу і відображена у прислів'ях та приказках, різноманітних сентенціях та афоризмах, в етикетних конструкціях, наприклад: — *Кров людська не водиця, проливати не годиться.* — *Береженого Бог береже, а козака шабля стереже.* — *Дружба та братство дорожчі за багатство* (*Усна народна творчість*)

Розглядаючи толерантність через феномен спілкування робимо висно-

вок про те, що толерантність, яка є основою для спілкування, може не зводитися до нього. Спілкування виступає метою толерантності, яка передбачає шляхом своїх внутрішніх механізмів перетворити іншу людину як об'єкта повноправного партнера по спілкуванню в суб'єкта. Толерантність може відігравати подвійну роль в структурі спілкування: вона через емоційну складову характеризує процес спілкування зсередини та може об'єктивно відображати взаємовідносини суб'єктів через комплекс поведінкових реакцій.

Проблему толерантності можна віднести і до виховної проблеми. Проблема культури спілкування – одна з найгостріших в школах, коледжах та інших навчальних установах. Варто зазначити, що предметом нетерпимості в навчальних закладах може виступати як національна, релігійна, етнічна, соціальна, статева приналежність дитини, підлітка – так і її зовнішність, інтереси, звички, уподобання.

Особлива роль у формуванні толерантності у всіх категорій осіб, які навчаються – від дошкільної до післядипломної освітньої системи – належить, безумовно, педагогам. Перед педагогами постає питання: як забезпечити

формування толерантних якостей особистості школяра, студента в процесі полікультурної освіти. У сучасній соціокультурній ситуації навчальні заклади повинні бути місцем, де створюються умови для міжетнічного спілкування, де у всіх учнів, студентів виховується почуття поваги до своєї культури і культури інших народів, оскільки саме в навчально-виховному процесі створюються ситуації культурного, міжособистісного, міжнаціонального, формального і неформального спілкування.

Толерантність – це нова основа педагогічного спілкування вчителя та учня, викладача й студента, сутність спілкування якого зводиться до таких принципів навчання, які створюють оптимальні умови для формування у молоді культури гідності, самовираження особистості, виключають чинник страху, неправильної відповіді. Виховання в душі толерантності формує у молоді навички незалежного мислення, критичного осмислення і формування суджень, заснованих на моральних цінностях.

Толерантне спілкування сприяє формуванню особистості, її вихованню та самовихованню, допомагає індивіду проявляти свої риси характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. *Нариси з лінгвістичної прагматики* : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Почепцов О. Г. *Основы прагматического описания предложения* / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с.
3. Бахтин М. *Эстетика словесного творчества* / М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
4. *Політологічний енциклопедичний словник* : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / [упор. В. П. Горбатенко, А. Г. Сапри-кін]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
5. Радевич-Винницький Я. *Етикет і культура спілкування* / Ярослав Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
6. Яшенкова О. В. *Основы теории мовой коммуникации* : [навч. посіб.] / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 312 с.

7. Березяк О. Проблема толерантності у комунікативній філософії / Оксана Березяк // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – Львів, 2009. – Вип.12. – С. 67-73.
8. Малахов В. Толерантность и ее границы: к этическому осмыслению понятия / В. Малахов. Уязвимость любви. – К. : Дух і Літера, 2005. – С. 137-143.
9. Стернин И. А. Толерантность и коммуникация / И. А. Стернин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 324-337.
10. Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н.И.Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 337-354.
11. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
12. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: зоны толерантного и нетолерантного общения / И. Н. Борисова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 364-389.
13. Скуратівський В. Берегиня : художні оповіді, новели / Василь Скуратівський. – К. : Радянський письменник, 1987. – 278 с.
14. Ханстантинов В. О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості / В. О. Ханстантинов // Наукові праці. Політичні науки. – Том 79. – Вип. 66. – Москва : МДУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 27-32.
15. Пикалова Т.В. Формирование толерантных качеств личности школьника в процессе поликультурного образования на уроках.
16. Макова Л.Л. Воспитание толерантности в учебно-воспитательном процессе школы как путь к преодолению межличностных конфликтов подростков.